

RETORIKA U KONSTITUTIVNIM IZVORIMA ISLAMA

Meho ŠLJIVO

Sažetak

Tekst razmatra ključne odlike retoričkog stila Časnog Kur'ana. Tekstaulnom analizom kur'anskog teksta uočava se afirmacija retorike kao vještine komunikacije, ne samo na razini stvorenog i materijalnog, nego i na nivou dva različita ontološka stadija: transcendentnog i materijalnog. Autor ukazuje na ekspresivnu funkciju kur'anskog jezika kojeg karakteriše semantičko bogatstvo, relativna frekventnost metafore, polisemija izraza, dualistički stil kur'anskog pripovijedanja. Pomenute konstitutivne elemente retorike Časne Objave autor sagledava u korelaciji i komparaciji sa savremenim komunikološkim teorijama o retorici.

Ključne riječi: retorika, polisemija, semantika, metafora, stilistika, stilske figure.

"Od Njegovih je znakova i stvaranje nebesa i Zemlje i različitost vaših jezika i vaših boja" (Kur'an, 30:22).

"Ono što Objavu čini tako naročito neprirodnom vrstom jezičkog fenomena jeste to da je u njoj Bog govornik, a čovjek slušatelj. To znači da se govor ovdje zbiva između natprirodnog reda bivstvovanja i prirodnog reda bivstvovanja, tako da nema ontološkog balansa ili ravnomjernja između govornika i slušatelja" (Toshihiko Izutsu).

"Susret Boga i svijeta po definiciji je ili čudo ili čudovište, jer se njime (tim susretom) spajaju Stvoritelj i stvoreno, dva jasno razdvojena stupnja i načina postojanja" (Dževad Karahasan).

Muslimanska ortodoksija Kur'an definira nestvorenim Riječju Božijom. Iako se ta riječ izražava posredstvom stvorenih elemenata kao što su riječi, zvukovi i slova, sakralnost i jezičkostilska nenadmašnost svetog jezika su neupitni.

Prema Frithjofu Shounu, istaknutom zagovorniku *sophiae perennis et universalis* (transcendentno jedinstvo religija), Kur'an kao i Biblija mogu govoriti o mnogim stvarima koje nisu Bog, a da zbog te činjenice ne budu ništa manje sveti. Druge knjige nebožanskog porijekla mogu tretirati Boga i uzvišene vrijednosti a da, ipak, ne budu Božanska riječ.¹ Islamski su hermeneutičari problem natprirodne vrste kur'anskog jezika i nepostojanja ontološkog balansa između Boga kao Govornika i poslanika Muhammeda, a.s., kao slušaoca objašnjavali u komentarima hadiskih zbirki.

Tako El-Kirmani o komunikativnom odnosu A) Bog – B) čovjek (poslanik), govori kao o dvostrukoj mogućnosti: ili da se adresant Poruke (B) mora podvrći temeljitoj osobnoj transformaciji pod utjecajem duhovne snage Govornika (A), ili da Govornik stupi naniže i na svojevrsan način poprimi svojstvo slušatelja.

El-Kirmani dodaje da su oba slučaja zabilježena u Poslanikovom kontaktu sa Stvoriteljem. Prvi je primjer kada je Poslanik primao objavu nalik zvonjavi zvona ili zujanju pčela, a i drugi je primjeri zabilježen u više hadiskih predaja – kada Muhammed, a.s, neposredno pred primanje objave ili u toku samog primanja Božije

1 Frithjof Schoun, *Razumijevanje islama*, s engleskog preveo Asim Delibašić, El-Kalem, Sarajevo, 2008, str. 60.

riječi vidi nebeskog poslanika, odnosno meleka (anđela).²

Kao i govor u uobičajenom smislu i Božiji govor usmjeren je ka sagovorniku i adresantu poruke. Objava kao mogućnost vlastitog ostvarenja pretpostavlja i izgrađuje društveni odnos. "Čuti Božiju riječ ne spada na to da se zna neki objekt, nego se sastoji u tome da se bude u odnosu s jednom supstancijom koja premašuje svoju ideju u meni, koja premašuje ono što Dekart naziva *objektivna Egzistencija*."³

Objavlivanjem Božije riječi uspostavlja se komunikacija između Beskonačnog i Transcendentnog i ograničenog, konačnog, što onemogućava direktno razumijevanje Izvora poruke. Prema Emmanuelu Levinasu direktno razumijevanje nije moguće ne samo zbog ograničenog ljudskog razumijevanja, nego i zbog toga što relacija s Beskonačnim poštuje Njegovu transcendenciju i mogućnost da se iz tog kontakta s njim primi više od onoga što je razumljivo i shvatljivo.⁴

Lijepo izražavanje, elokvencija i retorička kompetentnost u Kur'anu spominju se kao izuzetne kvalitete i vrijednosti čovjeka. Kur'an za sebe koristi nazive *Qavl* – Govor, *Kelam* – Besjeda.

Sam tekst Objave odlikuje se nizom lingvostilističkih i semantičkih vrijednosti. Sposobnost lijepog izražavanja u Kur'anu dovodi se u vezu s uspješnom misijom Božijih vjeronavjestitelja. Tako Božiji poslanik Musa/Mojsije kome su bile uskraćene govorničke vještine uviđa da mu je za uspješnu komunikaciju s Faraonom u Egiptu i njegovim sunarodnjacima neophodna pomoć elokventnog govornika.

"A moj brat Harun je rječitiji od mene, pa pošalji sa mnom i njega kao mog pomoćnika da potvrđuje riječi moje, jer se bojim da me ne nazovu lašcem" (Kur'an, 28:94).

Retorička se kompetencija u Kur'anu ističe kao primaran i neophodan uvjet za vršenje društvene i komunikacijske uloge svih poslanika koji su prethodili Muhammedu, a.s. "Mi nismo

2 Toshihiko Izutsu, *Komunikativni odnos između Boga i čovjeka*, priredio Enes Karić, *Semantika Kur'ana*, Bemust, Sarajevo, 1999, str. 268.

3 Emmanuel Levinas, *Totalitet i beskonačnost*, Jasen, Beograd 2006. str. 62.

4 Isto, str. 62.

poslali nijednog poslanika a da nije zborio jezikom svoga naroda, da bi mu objasnio" (Kur'an, XIV:4).

Iako Bog objavljujući Kur'an na arapskom jeziku bira ovaj semitski jezik kao sveti i obredni jezik muslimana, sa stranica časne Riječi Božije potječe i čuveni stavak o tome kako su različiti i mnogoliki ljudski jezici jedno od znamenja Stvoritelja svjetova. Toshihiko Izutsu, ističući semantičko bogatstvo kur'anskog teksta, potencira pravilo kako u Kur'anu ne postoji lingvistički šovinizam niti glorifikacija arapskog nad drugim jezicima. "Historijski fakti potvrđuju da je Bog objavljujući Toru odabrao hebrejski jezik kao nositelja svoje poruke i da su se svi Božiji poslanici koji su se pojavili prije Muhammeda, a.s., obraćali svojem narodu u jeziku ljudi tog naroda."⁵

Poznati komentator Kur'ana Es-Suyuti u svom djelu *El-Itqan* nanizao je, po saopćenju historičara Hitija, ravno 118 stranih nearapskih riječi u samome Kur'anu, što samo po sebi dovoljno govori o semantičkoj širini kur'anskog teksta.

U hijerarhiji najviših transcendentnih i profanih stvari u Kur'anu odmah iza Stvoritelja i Objave spominje se i lijep govor, dotjerano izražavanje, odnosno stilistika.

"Svemilosnik
Kur'anu naučava
Čovjeka stvara
Lijepom izražavanju ga poučava"

(Kur'an, 55:1-4).

"Kur'an se, dakle, jednovremeno predstavlja kao Tekst sa najvišim mogućim stilskim vrijednostima i afirmira umijeće govorništa kao sredstva uspješne komunikacije. Tekst (Kur'an, op. a.) teži da vlastitim vrijednostima usavršava čovjekov osjećaj i sposobnost za lijepo izražavanje."⁶

Posmatran sa stilističkog stanovišta kur'anski tekst ima svoja specifična obilježja o kojima su klasični i savremeni poznavaoци jezika i stilistike napisali tomome relevantnih djela i komentara. Bitna karakteristika kur'anske retorike sastoji se u tome što su pasaži i poglavlja Objave

⁵ Toshihiko Izutsu, nav. djelo, str. 270.

⁶ Esad Duraković, *Orijentologija – univerzum sakralnog teksta*, Arhipelag, Sarajevo, 2007, str. 93.

saopćeni i vjerodostojno zapisani u formi rimovane proze. Izborom poetskog jezika postiže se visok nivo sugestivnosti i konotativnosti.

Arabista i prevodilac Kur'ana na bosanski jezik akademik Esad Duraković ističe tu činjenicu kao nužan aspekt razumijevanja kur'anskog komunikacijskog diskursa uopće, jer se jedino poetskim jezikom mogu predstaviti transcendentne i nadosjetilne religijske istine. "Nije moguće zamisliti da spoznaju o Drugome svijetu steknemo u nekom drugom jeziku i formi, pošto nijedan jezik osim poetskoga s dominantnom metaforom ne može uspostaviti onaj spoznajni luk prema transcendentnom kakav uspostavlja metafora."⁷

Kur'anski jezik metafore u Goetheovom je poetskom doživljaju i razumijevanju ove Božije objave najpouzdaniji metod kojim se božanska poruka uopće mogla na općenito shvatljiv i jasan način predstaviti, kako učenicima i obrazovanim pojedincima, jednako tako i masama i neprosvijecenom puku.

"Čovjek bi trebao vjerovati da činjenica što su mnoge kur'anske objave odjevne metaforama i metaforičkim jezikom kako bi božansko učinile razumljivim, ne predstavlja problem za obrazovane, a da obični ljudi imaju pravo takva proročanstva primati doslovno."⁸ Kur'ansku retoriku koja se u svojoj emotivnoj i melodijskoj raskošnosti razviđa ne samo u tekstu Objave već i u njenom usmenom obliku odlikuje i visoka i osebujna sugestivnost kur'anskih riječi i izraza.

Sugestivnu moć kur'anskog jezika u svojoj značenjskoj i estetskoj punini jedino je moguće cjelovitije obuhvatiti iz pozicije boljeg poznavanja i razumijevanja arapskog jezika.

Predislamski Arapi, iako su posjedovali bogatu i razučenu tradiciju umjetnički izvanrednog pjesništva, iskazali su otvoreno i neskriveno divljenje melodičnosti i stilu kur'anskoga jezika, ali su osjećali i sveprožimajuće emotivno ushićenje i zanesenost izazvanu neobjašnjivim psihološkim utjecajem Kur'ana na njihove duše. Među mnogobrojnim reakcijama idolopoklonika na kur'ansku objavu kao rječitu ilustraciju izdvajamo odgovor Utbe ibn Rebi'a mekanskim uglednicima o njegovim prvim dojmovima slušanja recitiranja Kur'ana. "Tako mi moje vjere, nikad u životu nisam čuo nešto slično. Nije to ni

⁷ Isto, str. 95

⁸ Katharina Momsen, *Goethe i islam, s njemačkog preveo Vedad Smalagić*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008, str. 138.

pjesma ni govor mađioničara. To je nešto što u duše prodire, što osvaja."⁹

Stilska supremacija kur'anskog teksta u odnosu na predislamsku poeziju bila je nužan preduvjet prihvatanja Božijeg autoriteta i centralnog učenja Kur'ana o monoteizmu. Istaknuti njemački filozof i pjesnik Herder naglašava trijumfalan ishod kur'anskog suočenja s visokim stilom predislamske poezije i retorike uopće.

"Njihova poezija, njihovi govori, njihove oštroumne poslovice upoređivani su s biserima te su u njima otkrivane sume mudrosti, duhovitosti i radosti, prema čemu je sve drugo bezvrijedno. Takvi su bili Arapi prije Muhammeda i mi znamo šta je on upravo zahvaljujući njihovom ukusu za poeziju učinio za svoju novu religiju. Njegov je Kur'an u toj mjeri uticao na njih, jer je imao tako uzvišena poetska mjesta; nije se moglo ni zamisliti da ne potiče s Neba; Muhammed se pozivao na to i izazivao ih da se nadmeću: pošto ih je pobijedio u poeziji, postao je pobjednik i u religiji. Tako je jaka bila njihova vjera u poeziju."¹⁰

Svojim pozivanjem na retoričku supremaciju Božije riječi u odnosu na ljudsku riječ, Kur'an dokazuje svoju validnost ne samo na planu ideologijskoga već, istodobno i na planu lingvističkoga poimanja i artikuliranja svijeta i života. Kur'an, štaviše, pospješuje, pokreće i afirmira sve kapacitete ljudskog retoričkog znanja i iskustva iznoseći otvoreni izazov dolazećim pokoljenjima i generacijama da na jezičkom i ideologijskom planu pokušaju oponašati Tekst.¹¹

Posebnost, uvjerljivost i ekspresivnost kur'anske retorike razviđa se iz dualističkog stila kur'anskog pripovijedanja. Jednim dijelom teksta Kur'an permanentno upućuje na *racio i kognitivnu spoznaju svijeta*, dok drugim dijelom teksta, čitavim nizom metafora i parabola, stilskih tropa i figura tekst se izravno obraća *emotivnoj i iracionalnoj strani* ljudskoga bića. Takvim kombiniranim i komplementarnim retoričkim diskursom i stilom, obraćanjem na razum i osjetila Kur'an se predstavlja kao knjiga čiji je cilj racionalnim i estetskim, razumskim i

osjetilnim dokazima i primjerima objelodaniti univerzalne istine života.

Kao što je u Platonovom shvatanju retorike argumentirano i dotjerano izražavanje bilo samo sredstvo za poznavanje istine, odnosno dosezanje najveće Ideje, komplementarni retorički diskurs Kur'ana jedan je od osnovnih metoda pomoću kojeg recipijent, čitalac Božijeg govora, spoznaje Istinu kao jedinu i krajnju realnost svijeta i života. Polisemnost, višeznačje kur'anskog teksta također je bitno obilježje kur'anskog retoričkog stila. Primjerice, kur'anski pojam za vrijeme *jev̄m* znači i trenutak i dan, i od Boga izmjeren vremenski period. Zatim, kur'anski izraz *asr* također označava vrijeme, ali u značenju vremena koje uništava čovjeka i vodi ga ka gubitku. Osim ova dva izraza Kur'an koristi još nekoliko specifičnih izraza za vrijeme čija je bogata i polisemna značenja veoma teško prevesti s arapskog jezika.¹²

Jezička i semantička polisemnost kur'anskog teksta dolazi do izražaja ne samo u arapskom originalu već i u prijevodima Kur'ana. U usporednom razmatranju prijevoda poglavlja *El-Fatiha* na bosanski jezik Hanka Vajzović upečatljivo predstavlja značaj dobrog poznavanja maternjeg jezika prilikom semantičkog izbora u prevođenju kur'anskih riječi. Tako se Hanka Vajzović u prijevodima dijela sure *Pristup* opredjeljuje za jednu, semantički i lingvistički bolju varijantu od ostalih.

U suri *Pristup* prevodioci Kur'ana na sljedeći su način preveli arapski glagol *istiān* u značenju *tražiti pomoć*:

i od Tebe pomoć molimo (Karabeg),
od Tebe mi pomoći prosimo (Ljubibratić),
i od Tebe pomoć tražimo (Korkut, Mahmutćehajić),
i samo od Tebe pomoć tražimo
 (Čaušević, Karić).

"Ko ima više sluha za jezik bosanski, ustvrdit će da 'tražim' možemo tumačiti i kao 'zahtijevam' i, konotativno, kao 'očekujem', odnosno da 'prositi' znači (osobito u hrvatskom) isto što i moliti, ali u bosanskom jeziku ipak nosi konotaciju koja ne bi odgovarala datom kontekstu (npr. izvedenicu 'prosjak' i sl.) Mislim da bi

9 Mustafa Spahić, *Povijest islama*, El-Hidaja, Sarajevo, 1996, str. 152.

10 Katharina Momsen, nav. djelo, str. 62.

11 Taj otvoreni kur'anski izazov ljudskom intelektualnom i umjetničkom geniju aktuelan je do kraja ovoga svijeta. "A ako sumnjate u ono što objavljujemo robu Svome, načinite i vi jednu suru sličnu objavljenim njemu, a pozovite i božanstva vaša, osim Allaha, ako istinu govorite" (Kur'an, 2:23).

12 Kur'anski tekst obiluje ovakvim primjerima. U Kur'anu je zastupljeno pet različitih značenjski iznijansiranih izraza za pojam čovjek.

ovdje najviše odgovarao prijevod ‘moliti za pomoć’ (ne ‘moliti pomoć’ kao kod Karabega), što znači da bi četvrti ajet glasio: *I Tebe za pomoć molimo!*¹³

Recitiranjem Kur’ana moguće je potpuni- je iskazati višeznačnost i semantičko bogatstvo Božije riječi koja se u obliku pisanog teksta ne može adekvatno iskazati. "Recitirani Kur’an u svim njegovim čitanjima nemoguće je prenijeti u pismo a da se već mnogo toga ne svede, izvede, determinira, reducira..."¹⁴

Kao *Scriptura sacra* Kur’an ima metaforič- ka, simbolička i alegorijska značenja. Kur’anske stavke o Božijem licu ili o Božijoj duši moguće je shvatiti samo u simboličkom i prenesenom, a nikako u doslovnom značenju, jer bi to bez sum- nje vodilo u čisti antropomorfizam. Poetskoj formi i visokopolisemnosti kur’anskoga retorič- kog stila pridružuje se i fenomen *veze značenja* i

13 Hanka Vajzović, "Blagaj, Islamsko predanje i bošnjačko naslije- de", *Preporod*, III/1, 1998, str. 17.

14 Enes Karić, *Kako tumačiti Kur’an*, Tugra, Sarajevo, 2004, str. 129.

stila. U egzegetskom djelu *Kako tumačiti Kur’an* Enes Karić ukazuje na fascinantne primjere iz kur’anskog teksta koji tu *vezu značenja i stila* nedvojbeno potvrđuju. Nježnim slovima opisuju se nježne prirode Merjem, Zekerijaha, Jahjaa..., a rima se podešava u skladu sa završecima nji- hovih imena. Grubim stilom opisuju se teškoće i užasi kao i grube prirode kur’anskih junaka.

U prijevodima i komentarima kur’anskog teksta do izražaja dolazi nemogućnost adekvatnog i konačnog prevođenja mul- tiinterpretabilnog kur’anskog štiva koje karakterizira veoma široka stilizacija teksta. Stoga je retorički stil Kur’ana nenadmašan i nedostizhan, jer neprestano izmiče konačnom i jedinstvenom razumijevanju, čitanju i inter- pretiranju. Uostalom, Kur’an za sebe tvrdi da je *težak govor*. Bitne karakteristike kur’anske retorike jesu afirmiranje lijepog i dotjeranog govorništva, veza između stila i sadržaja, polise- mnost i multiinterpretabilnost teksta. Kur’an, k tome, postiže konotativne i sugestivne kapacite- te zahvaljujući svojoj poetskoj formi izražavanja.

Summary

RHETORIC OF THE CONSTITUTIVE SOURCES OF ISLAM

Meho Šljivo

This article discusses the essential nature of the rhetoric style of the Kur’ani- Kerim. Text analysis of the Kur’an text reveals the significance of rhetoric as an art of communi- cation, not only on the level of the created and material world, but also on the two different ontological stages: transcendent and material. The author points out the ex- pressive function of the Kur’anic language characterised by the semantic diversity, relative frequency of meta- phors, polysemy of the expression, and dualistic style of Kur’anic narration. These constitutive elements of the rhetoric of the Revelation, the author views in correlation with contemporary communicology theories in the field of rhetoric.

Key words: rhetoric, polysemy, semantics, metaphor, sty- listics, stylistic figures.

الموجز

البلاغة في مصادر الإسلام الأساسية

ميهو شليفو

يناقش المقال خصائص الأسلوب البلاغي للقرآن الكريم. وبالتحليل النصي لنص القرآن الكريم يلاحظ التركيز على البلاغة أسلوباً في التخاطب. ليس فقط على مستوى المادة والمخلوقات. بل وعلى مستوى التخاطب بين حالتين مختلفتين وجودياً: المتعالية والمادية. ويشير الكاتب إلى الوظيفة التعبيرية للغة القرآن الكريم والتي تتميز بالثراء الدلالي. والاستخدام الكثير نسبياً للاستعارة والمجاز. وتعدد المعاني للمصطلح الواحد. والأسلوب المزدوج في القصص القرآني. وينظر الكاتب إلى العناصر المكونة في بلاغة الوحي القرآني. من خلال الارتباط والمقارنة مع نظريات التخاطب المعاصرة عن البلاغة.

الكلمات الرئيسية: البلاغة. تعدد المعاني. الدلالة. الاستعارة. والمجاز. فن الأساليب. الأشكال الأسلوبية.